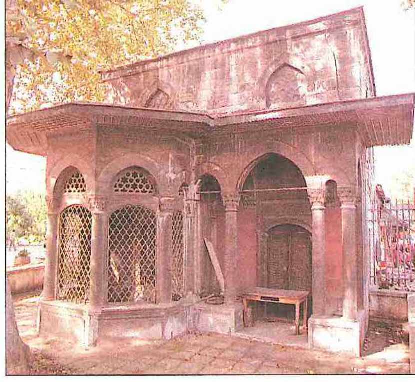

Kuyucu Murad Paşa Türbe ve Sebili – İstanbul

Kuyucu Murad Paşa, Abaza Mehmed Paşa ve Cigalazâde Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın medfun olduğu bilinmektedir. Bugün türbe bakıma muhtaç bir durumdadır.

Külliyenin güneydoğusunda türbeye bitişik şekilde yerleştirilen mermer kaplamalı sebil dışa taşkın beş cepheli olarak düzenlenmiştir. Vaktiyle bir köşe başı sebili olan yapıya basık kemerli kapı ile geçilmektedir. Kurşun kaplı ahşap bir kubbe ile örtülü olan yapının mukarnaslı başlıklı mermer sütunlara oturan sivri kemerli cephelerinde geometrik kompozisyonlu metal şebekeler bulunur. Sebil içinden türbeye bakan dikdörtgen açıklıklı bir pencere vardır. Kapının karşısındaki köşede mermer su haznesiyle kuyu mevcuttur. Sebilin suyu vaktiyle Süleymaniye su yolundan sağlanmaktaydı. Yapı günümüzde bakımsız bir haldedir.

Vezneciler caddesindeki iki dükkânın üzerinde fevkanî olarak düzenlenmiş sıbyan mektebi külliyenin kuzeybatısındaki köşede yer almaktadır. Kesme köfeki taşından inşa edilen yapı kare planlı olup pandantiflerle geçişi sağlanan dıştan sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülmüştür. Cadde üzerinde dükkânlar arasında bulunan dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile mektebe geçiş sağlanmıştır. Kare planlı olan mektep odası karşılıklı iki duvarda açılan çift sıra pencerelere sahiptir. Alt sıra pencereler dikdörtgen açıklıklı, üst sıra pencereler sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Sıbyan mektebinin medrese ile birleştiği yerde büyük yuvarlak kemerli derin bir niş vardır. Yapının kuzeybatı cephesinde duvar ortasında bir ocak nişi ile iki yanında birer dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır. Dışarıya tuğladan yuvarlak kemerlerle açılan dükkânlar beşik tonozla örtülüdür. Cephe, kemer aralarında taş ve tuğlanın alternatif olarak kullanılması ile oluşan almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Son yıllarda restore edilmiş olan dükkânlar Vakıflar İdaresi tarafından kiraya verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî, *Vekāyiu'l-fuzalâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 479, vr. 36ª; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn*, s. 11, 19; Derviş Efendizâde Derviş Mustafa, *1782 Yılı Yangınları* (haz. Hüsamettin Aksu), İstanbul 1994, s. 42, 61; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 14, 15, rs. 19; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 347-348; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977, s. 362; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 621; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 35; Zeynep (Nayır) Ahunbay, "17. Yüzyıl İstanbul'unda Eğitim Kurumları", *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı*, İstanbul 1998, s. 12-13; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 143-146; Mehmet Genç – Mehmet Mazak, *İstanbul Depremleri, Fotoğraf ve Belgelerle 1894 Depremi*, İstanbul 2000, s. 42, 55; J. Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 192, plan 51, Vezneciler (Balaban); Behçet Ünsal, "Türk Sebil Anıtları Üzerine Stil Araştırması", *İstanbul Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1981, s. 29; a.mlf., "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *VD*, sy. 16 (1982), s. 86; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, sy. 14 (1998), s. 37-43.

 AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

ÂBÂR

الآبار

Arapça bi'r (kuyu) kelimesinin çoğulu.

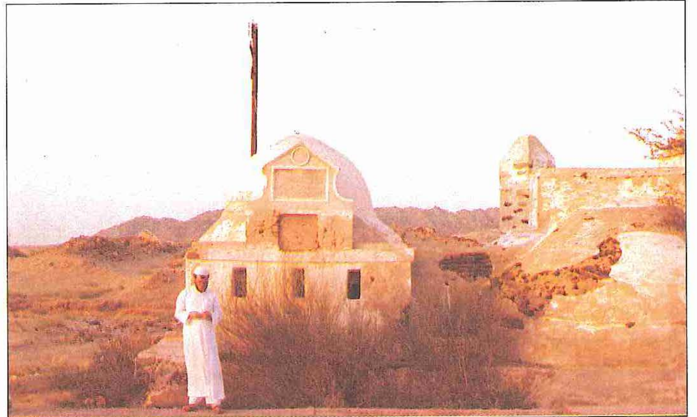
bk. **KUYULAR**

KUYULAR

Yer altı sularından faydalanmak için toprağın derinlemesine kazılmasıyla oluşturulan kuyular, suyun insanlar ve diğer canlılar için taşıdığı hayatî önemin bir parçası olarak insanlık tarihi boyunca ayrı bir öneme sahip olagelmiştir. Bu durum Arabistan yarımadası, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Batı Asya gibi İslâmiyet'in yayıldığı ve yer üstü su kaynaklarının yetersiz olduğu bölgelerde öncelikli olarak geçerlidir. Bunun için de kuyular, İslâmî literatürde hem giderek gelişen teknik imkânların ve tecrübe birikiminin pratik bir konusu, sosyal hayatın ve kültürün bir parçası olarak, hem de kullanım ve yararlanmayı düzene bağlayan fıkhî ahkâm yönüyle ele alınmış ve bir dizi ayrıntılı açıklamaya konu olmuştur. Kuyunun Arapça karşılığı **bi'rdir** (çoğulu âbâr, biâr).

İslâm kültürünün beşiği olan Hicaz'da yer üstü su kaynakları oldukça kıt olduğundan kuyu, içme ve kullanma ihtiyacını karşılamada en önemli su kaynağı olma özelliğini daima korumuştur. Bu sebeple yerleşim birimlerinin yanında, kafilelerin geçecekleri yollar üzerinde, ekili arazilerin yakınlarında ve otlaklarda çok sayıda kuyu açılmıştır. Bölgede kuyuculuk (riyâkat) müstakil ve önemli bir uzmanlık alanı olmuş, toprağı ve bitkileri incelemek, hayvanların hareketlerini gözlemlemek ve yeri dinlemek gibi yöntemlerle bir yerde su bulunup bulunmadığını, varsa yüzeye yakınlık veya uzaklığını tahmin eden uzmanlar yetişmiştir (M. Şükrî el-Âlûsî, III, 343; Abdülaziz b. İbrâhim el-Ömerî, s. 226).

Mekke ve Medine'de İslâm'dan önce ve İslâm'ın ilk döneminde mevcut olan birçok kuyunun ismi kaynaklarda yer almaktadır. Dinî bir merkez olması sebebiyle

Cidde yolu üzerindeki bir alemin yanında bulunan kuyu

yıl boyunca ve özellikle hac mevsiminde önemli bir nüfusu barındıran Mekke'de eskiden beri kuyuculara büyük ihtiyaç duyulmuştur. Kureyş'in ileri gelenleri kendi adlarına kuyular açtırıp insanlara su ikram ederler ve bununla övünürlerdi. Şüphesiz Mekke'deki en meşhur kuyu, susuz kalan Hz. İsmâil ve annesi Hâcer için Allah'ın ihsan ettiği Zemzem Kuyusu'dur. İbn Hişâm, kapanmış olan Zemzem Kuyusu'nun Kureyşliler tarafından tekrar açılmasından önce kazılan on bir kuyuyu ve bunları yaptıranları saymakta (*es-Sîre²*, I, 147-150), Ezrakī de Mekke ve civarında Câhiliye döneminde bilinen elli sekiz kuyunun adını vermektedir (*Aḫbâru Mekke*, II, 120).

Mekke kadar olmamakla birlikte Medine de yer altı suyuna muhtaç bir bölgedir. Hz. Peygamber bulunduğu çevrenin gereği olarak kuyuya önem vermiş, varlıklı müslümanları kuyu kazdırarak veya satın alarak suyunu halkın kullanımına sunmaya teşvik etmiştir. Resûl-i Ekrem döneminde Medine'de bulunan kuyular içinde en çok tanınanı, Kubâ Mescidi'nin yakınında olup Hz. Osman'ın Resûlullah'ın yüzüğünü (mührü) düşürdüğü ve bu sebeple Bi'rü'l-hâtem de denilen Eris Kuyusu ile Hz. Peygamber'in teşvikiyle Osman tarafından bir yahudiden satın alınıp müslümanların hizmetine vakfedilen Akīk yöresindeki Rûme Kuyusu idi. Kaynaklar, Resûl-i Ekrem döneminde Medine'de bulunan başka kuyulardan da söz eder (İbn Şebbe, I, 156-162; Abdülaziz b. İbrâhim el-Ömerî, s. 227-228).

Müslüman müellifler, ilk dönemlerden itibaren yer altı suları ve kuyularla ilgili bilgiler içeren eserler telif etmişlerdir. Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Biʾr*'i (nşr. Ramazan Abdüttevvâb, Kahire 1970) Araplar'ın kuyu ile ilgili olarak kullandıkları terimleri, kuyudan su çıkarma yöntemlerini, kuyudaki suyun miktarının tesbit yöntemini, kuyuların çeşitlerini, kuyudan su çekmekte kullanılan aletler vb. konuları içerir. Ebû Bekir el-Kerecî *İnbâṭü'l-miyâhi'l-ḫafiyye* adlı kitabında yer altı suları, kuyu kazma ve kuyuları koruma teknikleri, İbn Sînâ *eş-Şifâʾ* adlı meşhur ansiklopedik eserinde yer altı sularının çeşitleri hakkında bilgiler verir. Ebû Amr İbnü'l-Haccâc *el-Muḳniʿ*'de bitkilerden istifadeyle yer altında suyun varlığını ve nevini belirleme yollarından söz eder. Cârullah ez-Zemahşerî'nin *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, Ebü'l-Feth Nasr b. Abdurrahman el-İskenderî'nin *Kitâbü'l-Emkine ve'l-miyâh ve'l-cibâl* adlı eserleri de böyledir. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *ʿAcâʾibü'l-maḫlûḳāt ve ġarâʾibü'l-mevcûdât* adındaki eserinde İslâm âleminin çeşitli yerlerinde gördüğü veya görenlerden duyduğu yer altı sularıyla ilgili bilgiler aktarmaktadır. Ahmed b. Abdülmün'im ed-Demenhûrî'nin *ʿAynü'l-ḥayât fî istinbâṭi'l-miyâh*'ı da ileri dönemde yazılmış bir diğer örnektir (bu konudaki zengin literatür için bk. *Fihrisü maḫṭûṭâti'l-filâḥa: en-nebât el-miyâh ve'r-rey* [Küveyt 1408/1988]).

a) Kuyularda Mülkiyet. Bu konu kuyunun kendisinde, suyunda ve çevresinde olmak üzere üç bakımdan ele alınıp işlenmiştir. Kimin tarafından kazıldığı belli olmayan veya yer çöküntüsü gibi bir tabiat olayı sonucunda oluşup işlenmemiş, ammeye ait arazilerde (mevât) veya yol kenarlarında bulunan, ayrıca kazılıp kamu menfaatine terkedilen veya vakfedilen kuyular kamu malı statüsündedir. Kimsenin mülkiyet iddiasında bulunamayacağı bu tür kuyulardan herkes eşit şekilde yararlanma hakkına sahiptir (Mâverdî, s. 229; İbn Kudâme, VI, 202; *Mecelle*, md. 1236). Buna karşılık kişinin açtığı veya açtırdığı, satın aldığı ya da evinde ve arsasında bulunan kuyu onun şahsî mülküdür. Ancak kişinin mevât bir arazide kuyu açabilmesi için İmam Ebû Hanîfe'ye ve Mâlikîler'e göre devletten izin alması gerekir. Mâlikîler bu izni kuyu açılacak yerin yerleşim birimlerine yakın olması halinde şart koşarlar. Hanbelîler'e ve Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre devletten izin almak şart değildir. Şâfiîler'e göre izin şart değilse de daha uygundur. Bu hüküm, müctehidlerin genel anlamda arazi ihyası konusundaki görüşlerinin sonucudur. Kuyu kişinin mülkiyetine girmekle birlikte suyu kendisine has olmayıp başkalarının o suda şefe (aş. bk.) hakkı vardır. Çünkü kuyunun suyu sürekli olarak alttan kaynadığından bir kaba alınmış su hükmünde değildir (*Mecelle*, md. 1251, 1266). Kuyu mülk olduğuna göre sahibi onu satabilir. İmam Mâlik'e göre arazi sulamak maksadıyla açılan bir kuyu satılamazsa da hayvan sulamaya mahsus kuyu satılabilir (Sahnûn, VI, 194).

İslâm'a göre ilke olarak su bütün insanların ortak malıdır. Hz. Peygamber de insanların suda, otta ve ateşte ortak olduklarını belirtmiştir (İbn Mâce, "Rühûn", 16; Ebû Dâvûd, "Büyûʿ", 60). Bu ortaklıktan maksat mülk ortaklığı değil ibâha ortaklığıdır. Buna göre mutlak anlamda su kişi mülkiyetine konu olmaz. Yer altı suları da aynıdır. Kuyunun kişiye ait mülk olması suyunun da mülk olmasını gerektirmez (İbn Âbidîn, VI, 441; *Mecelle*, md. 1235; Ali Haydar, III, 514, 527). Şâfiî mezhebinde kuyu suyunun kuyu sahibinin özel mülkü sayılacağına dair farklı bir rivayetin dışında (İbn Kudâme, IV, 217) bütün mezheplerin görüşleri bu yöndedir. Herkesin alabilme hakkı bulunan mubah malı kim önce alırsa ona mâlik olduğundan (Ebû Dâvûd, "İmâre", 36) kuyudaki suyu biri çıkarır da kabına alırsa onun sahibidir. Zaruret durumu olmadıkça başkasına vermek zorunda değildir. İnsanların sudaki haklarına bağlı olarak kuyu suyunda şefe ve şirb şeklinde iki haktan söz edilir. Bunlardan şefe (şürb) hakkı bir su kaynağından su içme veya temizlik, yemek pişirme, susuz kalan hayvanını sulama gibi gündelik ferdî ihtiyaçlar için önemsiz sayılabilecek ölçüde su kullanım yetkisini ifade eder. Şirb (saky) hakkı ise daha çok araziyi ve hayvan sürülerini sulama hakkı gibi süreklilik taşıyan kapsamlı bir haktır ve genelde bir akar lehine kurulu olduğundan irtifak hakkı niteliğindedir (bk. İRTİFAK). Kuyu sahipsiz bir arazide ise o suda herkesin şefe hakkı vardır. Sahibi, su almak isteyen kişinin kuyu başına gelmesine engel olamaz. Özel mülkiyet altındaki kuyu sularına ait şefe hakkı ise özel mülkiyetin sahibine sağladığı yetkiyle kayıtlıdır. Nitekim kuyu bir şahsın özel mülkünde ise başka biri o mülke ancak sahibinin izniyle girebilir veya hayvanını sokabilir. Fakat o kuyunun 1 mil çevresinde ihtiyaç sahibinin yararlanabileceği kamu malı bir su kaynağı yoksa kuyu sahibi, suya ihtiyacı olan kişinin arazisine girip kuyudan su almasına izin vermek veya ona su iletmek yükümlülüğündedir. Aksi takdirde ihtiyaç sahibinin gerekirse güç kullanarak su alma yetkisi vardır. Kuyu sahibinin verdiği suya karşılık ücret talep edip edemeyeceği veya hangi durumlarda talep edebileceği ise fakihler arasında tartışmalıdır. Su almak için birinin arazisine giren kişinin de çevreye ve kuyuya zarar vermemesi gerekir. İçmek veya zaruri ihtiyaçlarında kullanmak için ihtiyacı olanlara su vermeyen kişinin uhrevî sorumluluğu da vardır. Hz. Peygamber, ihtiyacından fazla suyu olup da bunu ihtiyaç sahibine vermeyen kimseyi Allah'ın âhirette rahmet nazarıyla bakmayacağı kişilerden saymıştır (Buhârî, "Müsâkāt", 5). İster özel mülkte ister mevât bir arazide bulunsun kişinin mülkü

olan kuyuda başkalarının şirb hakkı yoktur. Dolayısıyla arazisini veya hayvan sürüsünü sulamak üzere su isteyen kişiyi kuyu sahibi menedebilir.

Mevât bir arazide kuyu kazılması bu araziyi ihya faaliyetinin bir türü olarak görüldüğünden, hem ihyayı teşvik etmek hem de kuyu sahibinin kuyudan yararlanmasını mümkün kılmak için bu kuyunun çevresindeki belli bir bölge sahibi lehine hukukî koruma altına alınmış ve bu alana kuyunun harimi denilmiştir. Harim üzerinde kuyu sahibinin kuyudakine benzer bir mülkiyet hakkı değil de ihya edilen yere, yani kuyuya bağlı olarak irtifak türü bir ihtisas ve tasarruf hakkı tanındığından bu bölgede bir başkasının kuyu açmasına izin verilmez; açarsa önceki kuyu sahibi bunu kapattırabilir. Fakat önceki kuyunun harimi dışında açılan ikinci kuyu öncekinin suyunu çekse bile buna yapılacak bir şey yoktur. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle der: "Ancak üç şeyde **himâ*** (koru) vardır. Bunlar kuyu, atın çayıra bağlandığı ip ve insanların oturdukları halkadır" (Ebû Yûsuf, s. 238-240; Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, s. 304, 305). Fakihlerin mevât bir arazide açılan kuyuya ait harimin mesafesi konusunda farklı ölçülerden söz etmesi, dayanılan hadislerin farklılığının yanı sıra kuyuların kullanım amacı, eski ve yeni oluşu, kuyunun genişlik ve derinliği ve toprağın su tutma özelliği gibi hususların göz önüne alınmasından, ayrıca bölgeler arası örf ve âdet farklılığından kaynaklanmaktadır (bk. **HARİM**).

Bir kimsenin kendi mülkünde başkasının izinsiz tasarrufta bulunamayacağı göz önüne alınırsa burada açtığı kuyunun harimi kural olarak mülkünün sınırlarıdır. Özel mülkte kazılan kuyuların hariminin olmayacağı hükmünün anlamı da budur (*Mecelle*, md. 1291). Komşu arazi sahibi de kendi mülkünde kuyu açabilir, önceki kuyunun sahibi kendi kuyusunun suyunu çekeceği gerekçesiyle ona engel olamaz (Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, s. 305; Molla Hüsrev, I, 186; Şirbînî, II, 364). Ancak Hanbelî ve Mâlikîler'e göre kişinin özel mülkünde açtığı kuyunun hariminin sınırları mülkünün sınırına kadar uzansa da bir başkası kendi mülkünde önceki kuyuya zarar verecek bir mesafede kuyu açamaz. Çünkü hiç kimsenin başkasına zarar verme hakkı yoktur (Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, s. 305; Sahnûn, VI, 197; İbn Kudâme, VI, 203).

b) Kuyu Suyunun Temizliği. Fıkıh literatüründe kuyu, havuz, depo sularının temizliğinin korunması ve içine bir pislik düştüğünde temizlenme usulleri üzerinde önemle durulur. Âlimler, gerek Hz. Peygamber'in bazı açıklamaları gerekse kendi zamanlarındaki tecrübelerine dayanarak kuyu ve havuzlardaki suların hangi durumda dinen kirlenmiş sayılacağı ve dinî temizlikte kullanılıp kullanılamayacağı, bu kuyu ve havuzların nasıl temizleneceği hususunda objektif ölçütler tesbit etmeye çalışmışlardır. Az su hükmündeki kuyunun içine dinen pis sayılan bir şey düştüğü takdirde suyu pis sayılır. Çok miktarda olan suyun ise aslî üç özelliğinden biri yani rengi, tadı veya kokusu değişmemişse temiz, değişmişse pis kabul edilir (İbn Rüşd, I, 23). Ancak az ve çok suyun ölçüsünün ne olacağı ve pis bir maddenin kuyuya karışması durumunda uygulanacak hüküm konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öte yandan suyun temiz olması ile temizleyici sayılması arasında da fark gözetilmiş ve suyun dinen pis olup olmaması daha çok ikinci özelliğiyle ilgili görülmüştür. Çünkü suyun temiz olması içilebilirliğini, maddî temizlik ve kullanım aracı olabilmesini ifade eder. Bu durum insanların gözlemleri, bilgi ve tecrübe birikimleri, temizlik kültürleri, su kaynaklarının kıtlığı, sahip oldukları teknik ve tıbbî imkânlarla, ayrıca kullanım alanı ve suyun sağlık açısından zararlı bir madde içerip içermemesiyle ilgili bir husustur. Suyun temizleyici sayılması ise maddî temizliğiyle de bağlantılı olmakla birlikte, esasen suyun abdest ve gusül gibi hükmî temizlikte kullanılabilir olması demektir.

Hanefîler'e göre, yüzeyi 10 × 10 arşın (6,8 × 6,8 m. = 46,24 m^2) olan ve avuçlandığında el dibe değmeyecek kadar derinliği bulunan bir su birikintisi, havuz veya göletteki ya da bu kadar tabanı olan bir kuyudaki su "çok su" sayılır. Bu yaklaşık 10 ton su demektir. Hanbelî ve Şâfiî fakihlerine göre ise çok suyun ölçüsü yaklaşık 200 kilogramdır (2 kulle). Bu miktardan az olan su küçük havuz, çok olan ise büyük havuz sayılır. Hanefîler'in dışındaki mezhepler çok suyun sınırını daha aşağıda tuttuklarından onlara göre kuyuların büyük ekseriyeti büyük havuz hükmündedir ve temizlenmesi akarsu ve göletler gibi diğer çok su türlerine ait hükümlere tâbidir (bk. **SU**). Bu mezheplerde çok su sınırından aşağıda kalan kuyuların temizliği ayrı bir önem taşır. Hanefîler'in ölçüsü esas alındığında ise kuyular genelde az su hükmünü almakta ve dinen temizlenmesi daha çok önem taşımaktadır. Bu sebeple Hanefî fıkhında kuyuların temizliği daha ayrıntılı biçimde ele alınır.

Klasik dönem fıkıh literatüründe kuyu sularının temizliği konusunda -o günün imkân ve bilgi birikimi içerisinde- getirilen ölçüt ve önerileri ana hatlarıyla özetlemek gerekirse, kuyuya bir insan düştüğünde veya indiğinde eğer üzerinde dinin pis kabul ettiği bir şey yoksa kuyunun suyu kirlenmiş olmaz. Kuyuya düşen insanın üzerinde pis sayılan bir şey varsa ve kuyunun suyu mezheplerce belirlenen çerçevede azsa su pis olur ve dinî temizlikte kullanılma özelliğini kaybeder; suyunun tamamının boşaltılması gerekir.

Kuyuya düşen insanın ölmesi halinde Hanefîler'e göre su kirlendiğinden tamamen boşaltılması gerekir. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'deki sahih görüşe göre ise suyun özelliklerinden biri değişmemişse su temizdir. Hanefîler'e göre kurbağa, yengeç gibi suda yaşayan, sinek, çekirge gibi akıcı kanı olmayan hayvanlarla üzerlerinde pislik olmayan ve canlı olarak çıkarılan eti yenen hayvanlar suyu kirletmez. Eti yenmeyen hayvanlar canlı olarak çıkarılırsa su yine temiz sayılmakla birlikte ağızları suya değmişse salyalarına ait hükümler uygulanır. Kuyuya bir hayvan düşüp öldüğünde veya pis bir madde karıştığında hayvanın serçe, fare gibi küçük cüsseli, tavuk, kedi gibi orta cüsseli veya koyun, sığır gibi iri cüsseli olması, etinin yenir ve salyasının temiz olup olmaması, ölen hayvanın suda dağılıp dağılmadığı veya suya karışan pisliğin idrar, şarap, kan gibi ağır pislik hükmünde olup olmadığı göz önüne alınarak kuyudan 20, 30, 40 kova su çıkarmaktan suyunun tamamının boşaltılmasına kadar kademeli bir temizleme usulü önerilmiştir. Kuyunun tabanından sürekli su kaynar da tamamını boşaltmak mümkün olmazsa 200 ile 300 kova su veya tahminen kuyuda bulunan miktarda su çıkarılarak kuyunun temizleneceği kabul edilmiştir. Hanefîler'in dışındaki diğer mezheplerde de başta suyun temel özelliklerinden birinin değişip değişmediği esas alınarak benzeri ölçütler ve temizleme usulleri söz konusu edilir. İnsan dışkısı ve idrarının az olsun çok olsun kuyuyu kirleteceğinde fakihler birleşir. Bunlarla kirlenen bir kuyunun suyunun boşaltılması gerekir.

Klasik dönem fıkıh âlimlerinin kendi tecrübeleri ışığında ortaya koymaya çalıştıkları bu ölçüler, hem o günün şartları

içinde kişilerin sağlığını koruma hem de su yokluğunda mevcut suları mümkün oldukça kullanabilme, dinî ibadetler için gerekli temizliği yaparken kişilerin mânen huzur içinde bulunmalarını sağlama ve nihayet bu hususta kargaşa ve keyfîliği önleme amacı taşımaktadır. Bu bakımdan günümüzde kuyu, havuz ve su depolarına pis bir maddenin karışması halinde teknik imkânlardan da faydalanarak sularının mümkün olduğu ölçüde boşaltılması, suyun laboratuvar tahlilinin yaptırılması ve dezenfekte edici maddeler kullanılarak sağlık bakımından yeterli temizliğin sağlanması gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Büyû'", 82; Buhârî, "Müsâkāt", 5, "Ġusül", 23, "Enbiyâ'", 17; Müslim, "Zühd", 40; İbn Mâce, "Rühûn", 16, 22, "Menâsik", 78; Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 34, "Büyû'", 60, "İmâre", 36; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Ḫarâc* (nşr. İhsan Abbas), Küveyt 1985, s. 230-233, 237-240; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 147-150; Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1401/1981, s. 303-305; Sahnûn, *el-Müdevvene*, VI, 90, 189, 191, 194, 196, 197; Ezrakī, *Aḫbâru Mekke* (Wüstenfeld), II, 120-130; İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 156-162; Tahâvî, *Şerḥu Me'âni'l-âsâr*, I, 11, 12, 16, 17; Mâverdî, *el-Aḥkâmü's-sulṭâniyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), s. 229; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 74 vd.; VI, 188, 189, 194, 195; Burhâneddin el-Mergīnânî, *el-Hidâye*, Kahire, ts., I, 21, 22; IV, 97, 100, 104; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut 1982, I, 23, 24; İbn Kudâme, *el-Muġnî*, Beyrut 1984, I, 66, 70; IV, 217, 218; VI, 196, 200-203; Nevevî, *Şerḥu Müslim*, XVIII, 112; İbnü'l-Cüzey, *el-Ḳavânînü'l-fıḳhiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), s. 31, 35, 290; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-ḥaḳâ'iḳ*, Bulak 1313, I, 27-31; VI, 36; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Naṣbü'r-râye*, Beyrut 1393/1973, I, 129; IV, 292; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ḥükkâm*, İstanbul 1287, I, 186; Şirbînî, *Muġni'l-muḥtâc*, I, 21, 23; II, 335, 361, 363-366, 375; V, 352; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc*, Kahire 1938, I, 62, 66-70; V, 327, 331, 332; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḫtaṣarı Ḫalîl*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 74-76, 79, 80; VII, 67, 68, 70, 74; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), I, 211, 212, 216; VI, 438, 440, 441, 543; *Mecelle*, md. 1235, 1236, 1251, 1263, 1266, 1268, 1281, 1291; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, III, 514, 527, 534, 535, 540, 541; M. Şükrî el-Âlûsî, *Bulûġu'l-ereb*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), III, 343; Abdülaziz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Ḥirefve'ş-ṣınâ'ât fi'l-Ḥicâz fî 'aṣri'r-Resûl*, [baskı yeri yok] 1405/1985, s. 226-230; M. Velîd Kâmil, "Nihâyetü'l-ereb fî 'ilmi'l-âbâr 'inde'l-'Arab", *Ebḥâsü'l-mü'temeri's-seneviyyi'ṣ-ṣâmin li-târîḫi'l-'ulûm 'inde'l-'Arab*, Halep 1987, s. 269-283; J. Kramer, "Bi'r", *EI*² (İng.), I, 1230; G. Rentz, "Bi'r [Modern Arabia]", *a.e.*, I, 1230-1231; J. Despois, "Bi'r [The Maghrib]", *a.e.*, I, 1231-1232; "Âbâr", *Mv.F*, I, 78-91.

 HÜSEYİN KAYAPINAR

KUYUMCULUK

Türkçe **kud-mak > kuy-mak** "(maden) dökmek" kökünden (bk. Clauson, s. 596, 677) türeyen **kuyumcu** "dökümcü, dökmeci" ve **kuyumculuk** "dökümcülük, dökmecilik" anlamını taşımaktadır. Terim olarak yalnız kıymetli madenleri kapsamına alan kelime için bugün, "birtakım teknik bilgilerle el becerisi yanında zevkiselim ve yüksek bir estetik anlayışı gerektiren kıymetli maden ve taşlardan ziynet eşyası imal etme sanatı" tanımlaması yapılabilir. Eskiden altın ve gümüş kaplar, sofra takımları, kalemdan, tüfek, tabanca ve kılıç kabzaları, el aynası, şamdan gibi eşya da kuyumcular tarafından işlenirdi; günümüzde bu faaliyetler başka alanlara kaymıştır. Arapça'da kuyumculuğun adı "kalıba dökmek" mânasına gelen **ṣavğ**dan türetilmiştir: **Sıyâga** "döküm, dökme", **savvâğ**, **sayyâğ**, **sâiğ** "dökümcü" (kuyumcu). Kuyumculuk, işlenen maddenin cinsine veya uygulanan tekniğe göre de adlandırılmıştır. **Gümüşçü** yahut Batı dillerindeki **goldsmith** (altın dövücü), **silversmith** (gümüş dövücü) ve **jewellery** (mücevhercilik; jeweller "kuyumcu") gibi. Osmanlılar da kuyumcu için **zerger** (Far. "altın işleyen") ve kuyumculuk için **zergerî** kelimelerini kullanmışlardır.

"Ziynet eşyası imali" anlamında kuyumculuğun Mısır'da hânedanlık öncesi Badâri kültüründe (m.ö. 5500-4000) başladığı ve ilk ürünlerin perdahlanmış malahit boncuklar olduğu sanılmaktadır. Daha sonra bu taş işçiliği ilerleyerek Eskiçağ'ın en gelişmiş kuyumculuk sanatı halini almıştır. Kazılarda ele geçen orijinal buluntuların yanında özellikle duvar resimlerinden elde edilen bilgiler, Mısır kuyumculuğunun modern fabrikasyon dönemine kadar bütün dünya kuyumculuğunu etkilediğini göstermektedir. Kıymetli taş delmekte kullanılan matkap-kemençe ve sarı alevi maden eritmeye ve kaynak yapmaya elverişli yüksek derecelere çıkaran körük ve üflecin (hamlaç) bilinen ilk örneklerine Mısır duvar resimlerinde rastlanmaktadır (Wilkinson, rs. 1-3). Mezopotamya'da Ur kral mezarlarında bulunan filigran (telkâri) ve granüle (güverse; altın satıh üzerine küçük altın kürecikler kaynatma) teknikleriyle yapılmış taşlı ve taşsız mücevheratla Alacahöyük ve Troya'da bulunan, tekniklerinden çok tasarımlarıyla dikkat çeken altın kaplar ve takılar, milâttan önce III. binyılda ulaşılan kuyumculuk düzeyine ışık tutmaları bakımından önemlidir. Böcek, sinek, palamut gibi tekrarlanan takı tanelerinin yapımında kalıp baskı tekniği uygulanmıştır. Şimdiye kadar ele geçen en erken kalıplar Uşak-Güre çevresinde bulunan ve milâttan önce V. yüzyıla tarihlenen Anadolu-Pers dönemine ait örnekler olup halen Uşak Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Meriçboyu, s. 28-29). Altay, Tuva, Minusinsk ve Batı Moğolistan kurganlarında ele geçen çok sayıda ziynet eşyasıyla altın ve gümüş kap kacak da Asya'nın bu bölgesinde yaşayan toplumlar arasında kuyumculuğa eskiden beri büyük önem verildiğini göstermektedir. Bunlardan kime ait olduğu halen tartışılan bazıları çok üstün bir sanat değeri taşır ve ince bir zevki yansıtır. Almatı yakınlarındaki Esik kurganında bulunan kırmızı kumaş üzerine aplike edilmiş, görüntüyü zırha benzeten altın plakalarla süslü ceket, pantolon, pelerin ve başlıktan oluşan elbise ile kılıç takımı milâttan önce V veya IV. yüzyıla tarihlenmektedir. Altın plakalara repose ve ajur teknikleriyle at ve geyik figürlerinin işlendiği elbisenin aynı kurganda mevcut gümüş bir tas üzerindeki yazıdan bir Türk prensine ait olduğu öğrenilmektedir (Atıl, *P Sanat Kültür Antika*, sy. 17 [2000], s. 86-87; Diyarbekirli, s. 19-20). Daha sonraki asırlara ait Göktürk mezarlarından çıkan buluntulardan da belli formdaki ahşap kalıp üzerine yerleştirilen altın veya gümüş levhalara yuvarlak uçlu kalem ve çekiçle aynı şeklin kazandırılması ve keskin kalemlerle çizgisel nakışların yapılması gibi metotların uygulandığı anlaşılmaktadır (*a.g.e.*, s. 31-32). Macaristan'da bulunan Nagyszentmiklos hazinesindeki eserlerin üzerinde yer alan tasvirler de Türk üslûbunu yansıtmakta ve hazinenin muhtemelen Peçenekler'e ait olduğunu göstermektedir (*a.g.e.*, s. 55-60).

Kitâb-ı Mukaddes'in çeşitli yerlerinde yüzük, bilezik, küpe, gerdanlık, halhal, ayak zinciri, kemer, taç, burun halkası gibi altın ve gümüş ziynet eşyasından, akik, yakut, zümrüt, yeşim, su mermeri, ametist, safir, lapis gibi değerli ve yarı değerli taşlardan, inciden (*NBD*, s. 631-633) ve Hârûn için yapılacak kâhinlik elbisesiyle özel göğüslükte altın yuvalara kıymetli taşların yerleştirilmesi, taşlar üzerine kabile adlarının yazılması, boyuna takmak için halka ve zincir yapılması gibi kuyumculukla ilgili birtakım işlerden söz edilir (Çıkış, 28/15-27, 39/6-20). Ayrıca altınla